

DØDSMENTALITET

Philippe Ariès: Dødens historie i Vesten, Århus, Sjakalen, 1986, 205 pp., oversat fra fransk af Finn Frandsen.

For Oplysningstænkningen var Historien en privilegeret form for erkendelse, både i forhold til andre humanistiske discipliner og i forhold til tidens revolutionære bevægelser, som dens universalhistoriske optimisme gav det ideologiske underlag. Men i takt med at ingen længere rigtigt tror på verdenshistorien og fremskridtet, står den efterhånden tilbage som en engang så forjættende historieopfattelse, som er blevet efterfulgt af andre historieopfattelser og så at sige selv blevet historie. Denne skæbne er også overgået den historiske materialisme - forsøget på at skabe konsensus om en særlig videnskabelig historieopfattelse - , som man meget betegnende i dag "rekonstruerer", fordi man velsagtens finder den historisk bevaringsværdig. For nutidens historikere, som ikke uden videre vil opgive sit privilegium, synes situationen således den, at han råder over et helt repertoire af historiske historieopfattelser: snart udgraver han sine rødder, snart memorerer han som landsbyens ældste, snart analyserer han grundlæggelsesmyter, snart kulegraver han på ny kildekritisk arkivsamlingerne og snart tager han igen evolutions-teoriernes alvorligt. Palle Luring, Ebbe Reich Kløvedal og Erik Kjersgård, Titus Livius og Thukydides, Alex Haley og Barbara Tuchman, Karl Marx, Edward Gibbons og Theodor Mommsen er nogle af de store og små rollefag, som historikeren i dag må kunne give til bedste over for et stadig umætteligt, historiehungrende publikum.

Det er på den baggrund man skal se den pludselige populari-

tet, som nye skikkelser i rollegalleriet som Braudel, Le Goff, Duby, Ariès m.m. har fået i dag uden for Frankrig, efter at have tilbragt et halvt århundrede i relativ ubemærkethed, selv blandt historikere. Først kom Ariane Mnouchkines film Molière, hvis stemningsportrætter hurtigt fandt efterligninger (f.eks. Daniel Vignes Historien om Martin Guerre), så begyndte Le Roy Laduries Montaignou at bevæge sig opad på bestsellerlisterne, og i løbet af 80'erne har mentalitetshistorien vundet indpas i universitetsverdenen. Det er absolut en af de vanskelige roller, hvilket flere herhjemme allerede har måttet sande, men opgaven er nu blevet lettere ved at visse af hovedreplikkerne er blevet oversat til dansk. Det drejer sig om Philippe Ariès Barndommens historie, som udkom i 1973, og Dødens historie i Vesten, som er udkommet i år. Denne sidste bog er allerede inden udgivelsen af den danske oversættelse blevet omtalt udførligt af bl.a. oversætteren Finn Frandsen ("Dødens nekrolog. Philippe Ariès og dødens historie", i Dødens tårer, Århus, Modtryk, 1985) og Kasper Olsen ("Det sidste ord" i Slagmark nr. 1., Århus 1983), så nærmere omtale af bogens indhold synes overflødig her.

Ifølge mentalitetshistorikerne har opdagelsen af mentaliteterne medført en udvidelse af historikerens territorium (man hører sjældent historikere indskrænke deres territorium). Som i Molièrefilmen, hvor traditionelle historiske og idehistoriske personligheder som Solkongen og Descartes har biroller for at lade tidens atmosfære, den asketiske fjendtlighed over for teater, gøgl og karneval træde i forgrunden, vil mentalitetshistorikerne udforske (hvad de kun med slørede socialpsykologiske termer benævner som) kollektive følelser, folkestemninger, lidenskaber, illusioner og drømme, som deles af masserne. Bag begivenhedernes og ideernes histo-

rie afdækkes en trægere, dybere-liggende og mere **langsom** historie i forandringerne af det **kollektivt imaginære**, dvs. de forestillinger og affekter, som i det ubevidste bestemmer menneskets tilværelse. Dette og en del mere forsøges indeholdt i begrebet **mentalitet**, som er et nøglebegreb hos mentalitetshistorikerne. Således er det mentaliteten, f.eks. Dubys tre "imaginære ordner", snarere end lenssystemet, den feudale produktionsmåde eller den skolastiske ideologi, der definerer Middelalderen som tidsalder. På samme måde defineres kapitalismen snarere ved mentaliteten, f.eks. Webers "protestantiske etik", end ved borgerskabets politiske, økonomiske eller ideologiske herredømme. Kapitalistens **økonomiske** aktivitet (pengeakkumulation, profitabel investering) forudsætter f.eks. en **mentalitetsændring** i omgangen med rigdommen - opspæringsviljen og de tålmodige forhåbninger til afkastet må træde i stedet for smagen for unyttig forøvelse og glæden ved fester. (Argumentationen er naturligvis mere udførlig end den kan gengives her.)

Mentalitetshistorikerne indrømmer gerne, at begrebet mentalitet er upræcist og vagt: mentaliteten er netop tåget, anonym og hverdagsagtig, sådan som en Cæsars politiske kalkulationer opfattes af den sidste soldat i legionerne eller de store ideer og doktriner deformeres og vulgariseres i skolerne, retssalene, landsbykirkerne, værtshusene eller hvor masserne nu forsamles. Mentaliteten bestemmes ikke af en tidsalders kulturelle elite; den er ikke tidsalderens ånd eller bevidsthed om sig selv, men netop dens "kollektive ubevidste"; den har ikke den lærenemme og oplyste dannelses hurtige historie, men udbredes som rørelser og masseepidemier og tegner et ustadigt mentalt klima. Termen mentalitet kan ikke sige sig fri for nedladende valoriseringer ("primitiv mentalitet", "mentalforstyrrelser"), men menta-

litetshistorikerne gør ligesom Johan Huizinga krav på retten til at skrive de upåagtede tings historie. Med en anden formulering af Huizinga kan mentaliteten også kaldes den illusion, som i en tidsalder har værdi som sandhed, en monumental løgn. Mentalitetshistorikerne finder derfor mentaliteten der, hvor den trives bedst: i mentaliteten over for sygdom, katastrofer, seksualitet, trolddom, kriminalitet eller døden. Og når Ariès skriver dødens historie, er der ikke tale om demografiske statistikker over dødelighedens udvikling og dens sociale, geografiske eller medicinsk-hygieniske årsager, men om **holdningernes**, de "mentale attitudes" historie.

De kilder, som Ariès går til for at udforske holdningerne til døden, hører heller ikke til de højest skattede klenodier i de nationale arkiver. Drejer det sig om litteratur, er det fortrinsvist den trivielle, folkelige litteratur, dagbøger, gravindskrifter og bekendelser; drejer det sig om billeder, er det fortrinsvist sarkofager, gravfigurer, ikonografier og anonyme graveringer. Han går med overlæg uden om de forskellige tidsaldres førende religiøse og kulturelle strømninger, "**bjergtoppene**", de officielle doktriner om døden. Han nøjes ikke med at undersøge de klare ideer, hvori en tidsalder måtte kulminere åndeligt, men undersøger hellere de almindelige sædvaner omkring dødslejet, ser på kutymen ved kirkegårdsbesøg - lige fra Middelalderens folkelige liv omkring gravstederne til de moderne amerikanske **drive-up funeral homes** - eller gransker de forskellige administrative udspil til reformering af kirkegårdenes indretning og placering. Eller han studerer stereotype dokumenter som testamenter, bedemandssannoncer eller mediernes diskussioner om lægernes pligt og ansvar over for den døende patient. Undertiden bebrejdes mentalitetshistorikerne da også for at bygge på lovligt

rustikke kilder i behandlingen af vesterlændingenenes holdninger til døden.

Holdningen over for døden - i det mindste i Vesten - er præget af en træg, uforanderlig, næsten "akronisk" mentalitet, som hersker over et langt tidsrum (et årtusind eller mere), og som måske først er ved at ændres i vort århundrede. Det karakteristiske ved den er **fortroligheden** med døden, og mentaliteten træder iflg. Ariès eksemplarisk frem i Rolands (og andre Middelalderheltes) afklarede død. Helten læser tegnene på at timen er inde og **ved** at døden er nær. Det er ikke en sagkyndig viden, som opnås gennem studier; den indfinder sig snarere gennem et særligt blik, som gør døden synlig, og som, når tidspunktet kræver det, forvisser den døende om den snarlige bortgang, hvilket han meddeler de forsamlede i ceremonierne omkring dødslejet. Netop af den grund kan denne mentalitet udbredes i hele det "kollektivt ubevidstes" undergrund - blive mønster for helgernes død, genfindes i den udramatiske død hos La Fontaines landmand, hos Tolstojs bønder, i de gamles beretninger i Solsjenitsyns **Kræftafdelingen** og endda bevares uændret indtil det 20. århundrede i en engelsk dames bekendelser om ægtemandens dødsleje. Den fortrolige viden om døden ytrer sig således på mangfoldige, hver for sig specifikke måder i alle befolkningslag. Den karakteriserer iflg. Ariès den **traditionelle** holdning til døden, fordi den modstår de variationer, som modificerer den inden for dens lange tidsrum - individualiseringen af døden fra det 13. til det 18. århundrede og den romantiske død fra det 18. til det 19. århundrede - indtil den ændres med den hospitaliserede, medikaliserede død i det 20. århundrede.

Forudsætningen for den mentalitetsændring, som den moderne holdning til døden udgør, er romantikkens dramatisering af dø-

den, som med ét giver **synet af døden** erotiske og sublimerede overtoner. Der bliver nu set på døden med lidenskab og velbehag, og tyngdepunktet i holdningen til døden flyttes fra den døende til den fascinerede betragters syn af den andens død. På den baggrund optræder den moderne, medicinske holdning som en afsublimering i f.eks. anatomens syn på kadaveret, men mest karakteristisk viser ændringen sig i den **medicinske viden**. Denne er baseret på en særlig institutionalisering af viden, som overdrages efter bestemte regler, og som giver dens udøvere en særlig professionel kompetence, der alene bemyndiger disse til at konstatere, om døden er indtruffet. Det er en generaliseret, almengyldig viden, som der blandt dens udøvere er konsensus om (den er "objektiv"), dvs. den samme viden skulle i princippet være gyldig for alle de forskellige tilfælde af død, hvorfor alle tvivlstilfældene som skindød og vore dages kunstige forlængelse af livet snart kommer til at optage lægevidenskaben som ugrundelige paradokser. I den udstrækning problemet ikke længere er at lase de "naturlige" og "overnaturlige" tegn på dødens komme, men derimod at foreskrive hvilke tegn den manifesteres ved, kommer lægevidenskaben i en helt modsat position af Middelalderheltens: i sin vildrede om dødskriteriet **ved** lægen faktisk ikke, hvornår timen er inde. I modsætning til den traditionelle mentalitet drejer det sig for den moderne mentalitet faktisk mere om at blive fortrolig med de statistiske chancer for overlevelse end med døden. Denne holdning er også slået igennem uden for hospitalerne og klinikkerne, i nye begravelsesskikke, i holdningen til sorgen osv., og dens paradoksale forhold til viden viser sig i den udbredte opfattelse, at det bedste er ikke at vide af døden. - "I det mindste mærkede han (eller hun) ikke døden komme" er ord, siger Ariès, som har afløst Rolands "jeg ser og jeg ved at mit

endeligt er kommet."

Ariès taler også om at den moderne holdning **benægter** og **forbyder** døden. Andre har set det som et **forbud mod at tale** om døden, hvilket ikke er helt forkert, for så vidt som der ikke længere lyttes til den døendes tale (eller den højst påhøres overbærende som en **sygs** ynkelige beklagelser), modsat den traditionelle holdning, hvor den ceremonielt foreskrevne tale ved dødslejet af de forsamlede højtideligt bivånes som det øjeblik, hvor den døendes liv tager endelig form. Men det er dog heller ikke helt korrekt, at den moderne holdning forbyder at tale om døden, al den stund medieoffentligheden nærmest flyder over med den, hvilket også har betydet at der gennem medierne lånes ører til dødshistorikerne, "thanatologerne", herunder også Ariès. Dette taler for at se ændringen i holdningerne over for døden på netop **mentaliteternes** niveau og f.eks. ikke kun på den evigt kvænnende, mediebarne ideologiske niveau. I den traditionelle holdning tales der således heller ikke uden videre om døden (andet end i dødsstundens veltilrettelagte ceremonielle former). Forskellen viser sig snarere i **måderne**, hvorpå døden forties; på den ene side den moderne **benægtelse** af døden, som holder den på afstand af livet i panisk og fortvivlet angst eller anæstetisk fremkaldt coma, på den anden side den traditionelle holdnings **umulighed** af at tale om eller tænke på døden, fordi den snarere påkaldes ceremonielt, "leves" i de tilbagevendende dødsritualer, hvor den aldrig får en afstand til livet, som kan afføde de bekymrede tanker.

Med dette er blot nogle få aspekter af dødens historie fremdraget, og det anes, hvilket uafgrænset felt der synes at åbne sig for mentalitetshistorikeren. I forordet til **Dødens historie** - med titlen "Historien om en bog, der aldrig ender" - fortæller Ariès, at "mit

forskningsfelt udvidede sig, hver gang jeg troede at have nået dets grænser" og han må vedgå: "dagen, hvor det sidste punktum kan sættes, er endnu ikke kommet." Mentalitetshistorien ligner en uendelig historie. At en bog som denne trods alt er begrænset i tid (ca. et årtusind) og sted (Vesten), fremstår nærmest som en foreløbig grænse og kun begrundet i overkommelighedens begrænsninger. Intet synes at forhindre at mentalitetshistorien udstrækkes endnu mere i rum og tid (Lévy-Bruhl har allerede beskrevet den "primitive mentalitet"), og inden for et givet tidsrum lange varighed synes heller intet at forhindre den langsomme mentalitet i at pulveriseres i mangfoldige, kortere og hurtigere mentaliteter (en opfattelse fremsat af bl.a. Ariès). Tilmed må mentalitetshistorikeren overskride grænserne til andre humanistiske og ikke-humanistiske discipliner - det gælder psykologien (mange går ikke af vejen for psykoanalytiske begreber som "det ubevidste", "identifikation", "sublimering", "benægtelse" osv.); det gælder etnologi, sociologi og religionshistorie; det gælder strukturel lingvistik og semiotik (begræbet mentalitet erstattes af "mentale strukturer", "den symbolske orden" osv.).

Men hvad bliver der så tilbage af historikerens privilegium? Ja, måske dette: at blive ved med at **skrive** historie. Hvortil det ville være nærliggende at stille dette spørgsmål: hvilken mentalitet, hvilken holdning til døden repræsenterer denne insisteren på at skrive historie, denne historikerens gentagelsestvang hinsides genoplivelsen af skiftende historieopfattelser, rækken af illusioner, som for en tid får værdi som sandhed?

Erling Hommelgaard